

Venizelos Arşivi'ndeki* Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)

Examples from the Initiatives of Cyprus Orthodox Clergymen Related to Enosis with Documents from the Venizelos Archive (1914-1954)

Nilüfer ERDEM**

"Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.E. 0000-0003-1393-7655

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nilüfer Erdem,
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
nilerdem@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.06.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.11.2020

Kabul/Accepted: 16.11.2020

Atf/Citation: Erdem, Nilüfer. "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 87-112.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-759296>

ÖZ

Makalemizde Ortodoks din adamlarının 1914-1954 döneminde Kıbrıs'ta ortaya koydukları Enosis'i, yani adanın Yunanistan'la birleşmesini gerçekleştirmeye yönelik girişimlerine örnekler sunmak ve Rum cemaat içinde oynadıkları liderlik rolünün altını çizmek amaçlanmıştır. Ele aldığımız dönem İngiltere'nin adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamasıyla başlamakta ve Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletlere taşınmasına kadar uzanmaktadır. Amacımız doğrultusunda ağırlıklı olarak Dijital Venizelos Arşivi'nde (bundan böyle Venizelos Arşivi olarak zikredilecektir) yer alan Kıbrıs'la ilgili belgeler kullanılmıştır. Rumlar, adanın İngiltere'nin idaresine geçmesini nihai hedeflerine daha kolay ulaşabileceklerini düşünerek olumlu karşılamışlarsa da çeşitli vesilelerle İngiliz idaresinden şikâyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Dönem içinde adadaki aktörler değişse de söylem ve eylemlerde herhangi bir değişiklik olmadığı fark edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Makarios, Ortodoks Kilise, Enosis, EOKA

ABSTRACT

Our article aims to present examples of the Enosis, that is the attempts of the Orthodox clergymen to unite Cyprus with Greece in 1914-1954 and to highlight their leadership role in the Greek community. The period we consider starts with the announcement that Britain had annexed the island unilaterally and extends until the Cyprus problem was moved to the United Nations. Consistent with our aims, the documents relating to Cyprus held in the Digital Venizelos Archive (hereafter named the Venizelos Archive) were predominantly used. Although the

Greeks considered that the island's transition to the administration of Britain would enable them to reach their ultimate goals more easily, they did not hesitate to complain about the British administration on various occasions. The actors on the island changed during the period; however, no changes were noticed in the discourse or actions.

Keywords: Cyprus, EOKA, Enosis, Makarios, Grivas

* Eleftherios K. Venizelos' Araştırma ve İnceleme Ulusal Kurumu [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών 'Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος], Eleftherios Venizelos ve çağdaş Yunan tarihine ışık tutmak amacıyla dijital bir arşiv oluşturmuştur. Bu arşive <http://www.venizelosarchives.gr/> adresinden ulaşılmaktadır. Söz konusu dijital arşiv, aslında bir arşivler koleksiyonudur. Makalemizde "Venizelos Arşivi" olarak anacağımız "Dijital Venizelos Arşivi"nde, Eleftherios K. Venizelos' Araştırma ve İnceleme Ulusal Kurumu'nda, Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi'nde [Ελληνικό Λογοτεχνικό & Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)] ve Benaki Müzesi'nde [Μουσείο Μπενάκη] yer alan Venizelos'a ilişkin dosyaların oldukça büyük bir bölümü yer almaktadır. Önemli tarihi değere sahip olan bu belgeler, Venizelos Arşivi'nde "jpg", yani resim dosyaları olarak araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır. Söz konusu dijital arşivde Eleftherios Venizelos'un şahsi arşivi dışında Sofoklis Venizelos ve Marika Venizelos arşivlerinde yer alan belgelerle, diğer bazı koleksiyonlara ait belgeler de yer almaktadırlar. Bizim makalemizde kullandığımız belgelerin çok büyük bir bölümü Benaki Müzesi'nde yer alan belgelerdir.

Extended Abstract

Cyprus, which is only 70 km away from Turkey, is located in a strategic position in terms of the security of Anatolia and the Mediterranean. Throughout its history, the island has been ruled by Hittites, Egyptians, Phoenicians, Assyrians, Persians, Romans, Arabs, Byzantines, Venetians, Genoese, Ottomans and the British; however, it has never been under Greek rule. The Ottoman Empire applied the Nation System on the island, whereas the Greek Cyprus Orthodox Archbishopric had broad legal, religious, and financial powers and a strong and coordinated church organization across the island. This structure appointed archbishops as "Ethnarhis" or "national leaders." However, with the establishment of the Greek State, the Greek Orthodox community in Cyprus was consistent with their ambitions as in Anatolia and Thrace and insisted that the island had a Hellenic character. To achieve this goal, the Greek State maintained close contact with Greek community institutions, schools, and churches in Cyprus, which is 550 km away, even from Crete. In particular, Eleftherios Venizelos came to power in 1910, and Greece's interest in Cyprus thus increased.

Greek Cypriots welcomed the establishment of the British administration to replace the Ottoman administration on the island in 1878, hoping that Britain would offer Cyprus to Greece. The population balance between Turks and Greeks in the establishment of the British administration deteriorated in comparison with the Turks. The British administration did not have considerable affiliation with the Greeks, and the number of Greek members in the Assembly of Kavanin was always higher than that of the Turks and British. Despite to this, the Greeks complained about various issues. Orthodox clergymen led these complaints and voiced their demands for the unification of the island with Greece, which is also termed the Enosis. In the British administration, Orthodox clergymen continued to be the leaders of their communities in the tradition

carried on from the Ottoman Empire. This thesis is validated because most signatories of the documents in the archives, which we use in our article as examples of the Enosis activities of Orthodox clergymen, involved the clergy.

We processed the period we studied under three headings: 1914–1925, 1925–1947, and 1947–1954. Archbishop Kyrillos III stands out among the leaders of the Greek Cypriots who supported the Greek army in every way during 1914–1925, so much so that a delegation from the Greek Cypriots led by Kyrillos III acting in London before the Paris Peace Conference lobbied in favor of Enosis and presented the memorandum. Kyrillos III stated that they were expecting the island to be given to Greece by Britain, which Greek Cypriots knew liberally while presenting a memorandum to the British Minister of Colony during the period of the Lausanne talks. In 1925, the British declared Cyprus a crown colony, removed the High Commission, and established a governor's office. During this period, Britain wanted to dominate the island. However, Kyrillos III complained that Britain was burdened with tax on Cyprus. He fought hard for the Enosis and constantly complained that the British government had declared the island a crown colony without the permission of the people of Cyprus. With the arrival of Makarios II as the Archbishop in 1947, a growing movement emerged among the Greeks for Enosis. Archbishop Makarios III's public vote among the Greeks in the churches of the island on whether they wanted Enosis hints on the subsequent events in Cyprus. In February 1951, the Greek Prime Minister, Sofoklis Venizelos, the son of Eleftherios Venizelos, stated that Cyprus should be given to Greece. With this declaration, Greece officially took its place on the stage as one of the actors related to the island. Archbishop Makarios III swore for the Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (EOKA) with its leader Georgios Grivas and rallied the Greek youth on the island.

The names of the archbishops and metropolitans changed because of the unilateral annexation of the island by Britain during 1914–1954 when the Cyprus problem was discussed at the United Nations. The places of Sofronios III and Kyrillos III were taken by Makarios II and Makarios III. However, the discourses of the Orthodox leaders and their efforts to realize Enosis have never changed. It can be said that this issue was transferred from father to son for Greek statesmen by looking at the speeches and actions of Greek Prime Ministers Eleftherios and Sofoklis Venizelos. Orthodox clergymen further led riots on the island against the British administration. Sometimes this uprising was for economic reasons as that in the 1931 rebellion, but the primary aim was to ensure the unification of Cyprus with Greece.

Giriş

Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü, Doğu Akdeniz'in ise en büyük adası olan Kıbrıs, Türkiye'ye 70 km, Suriye'ye 110 km, Mısır'a 370 km, Yunanistan'a (Girit Adası) 550 km uzaklıkta bulunmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika'ya eşit uzaklıkta olması sebebiyle önemli bir merkezî konuma sahip olan Kıbrıs'ın yüzölçümü 9.251 km²'dir.¹ Bu konumu sebebiyle Kıbrıs, Akdeniz'in güvenliği açısından son derece önemlidir. Yine bu sebeple küresel amaçları olan bir gücün Ortadoğu, Basra Körfezi, Kafkaslar, Balkanlar, Türk Boğazları, Ege, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'deki dengeleri ve bölgeleri denetleyen Kıbrıs'ı görmezden gelmesi mümkün değildir.²

Kıbrıs, Türkiye'nin Antalya ve İskenderun körfezlerini kontrol edebilecek bir konumdadır ve bu sebeple Anadolu'nun savunulması ve lojistik desteğinin sağlanması için önemlidir. Türkiye'nin savunma gücü, Antalya ve İskenderun körfezleri³ serbestçe kullanılabilirliğinde beslenebilir. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu, Türkiye açısından sadece Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin güvenliği ve refahı ile ilgili olmayıp savunma, güvenlik ve ekonomi başta olmak üzere her açıdan Anadolu'yu yakından ilgilendiren hassas bir konudur.⁴ Diğer taraftan Yunanistan Türkiye'nin kendi güvenliği açısından Kıbrıs'ı göz önünde bulundurması tezini kabul etmeyerek, buna karşı adanın sadece Türkiye'ye değil, Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır'a da yakın olduğu tezini ileri sürmektedir.⁵

1 Zeki Koday, "Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.33, İstanbul, 1998, s. 420-421.

2 Ahmet Gözülü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2011, s. 18-22.

3 Millî Mücadele döneminde, Sakarya Savaşı'ndan sadece 37 gün sonra, 20 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti, Fransızlarla Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmayla TBMM, Güney Cephesi'nde serbest kalan kuvvetlerini Batı Cephesi'ne nakletme imkânını yakalamıştır. Öyle ki Anadolu Harekâtı'nda bulunmuş Yunan kurmay subaylarından Spiridonos, anlaşmayı Anadolu'daki Rum nüfus ve Yunan Ordusu için büyük bir darbe olarak nitelemiş, anlaşma ile Türklerin, demiryolu ile Afyon'a bağlanan Mersin ve İskenderun limanlarından ikmal yapabilme olanağına kavuştuklarını kaydetmiştir. Bkz. G. L. Spiridonos, *Polemos Ke Eleftheria – I Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda [Savaş ve Özgürlük – Gördüğüm Şekliyle Anadolu Harekâtı]*, Athina, Ekdisis İ Zavra Afon Vasiliyu [İ Zavra Afon Vasiliyu Yayınları], 1957, s. 215-222.

4 Osman Metin Öztürk, "Kıbrıs'ın Türkiye Bakımından Stratejik Önemi ve Füze Krizi", *G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, 1999, s. 140-141.

5 "Stratigiki Aksia Tis Kıpru [Kıbrıs'ın Askerî Önemi]", (Çevrimiçi), <http://defencenews.gr/index.php.diethneis.sxseis/231-h-stratigiki-aksia-tis-kyprou>, 11 Mayıs 2017.

Yunanistan açısından Kıbrıs, Megali⁶ İdea'nın⁷ hedefleri arasında yer alan bir bölgedir. İngiltere bunu bildiğinden dolayı Yunanistan'ı yanına çekebilmek için 1913 yılından itibaren Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'a Kıbrıs'ı teklif etmiştir.⁸ Venizelos bu teklifi unutmamış ve Paris Barış Konferansı'na sunduğu 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasında Kuzey Epir, tüm Trakya, Batı Anadolu, Oniki Adalar yanında Kıbrıs'taki Rum⁹ nüfusa da yer vermiştir.¹⁰ Yunanistan Enosis, yani Kıbrıs'ı topraklarına dâhil etme tarihsel ihtirası yanında, Kıbrıs ile menzilin genişliğinin İtalya kıyılarından Suriye kıyılarına ulaştığını ve Batı dünyasının ileri karakolu haline geldiğini de göz önünde bulundurmaktadır.¹¹

Akdeniz'deki stratejik konumu sebebiyle Kıbrıs, tarih boyunca Hititler, Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Romalılar, Araplar, Bizanslılar, Venedikliler, Cenevizliler, Osmanlılar ve İngilizler tarafından yönetilmiş ve hiçbir zaman Yunanistan egemenliğine girmemiş ise de¹² Yunan tezlerinde tüm bu süreçlere rağmen adanın Helen karakter taşıdığına ısrar edilmektedir.¹³ Roma döneminde adada Hıristiyanlık yayılmaya başlamış ve Bizans ile birlikte daha da gelişme göstermiştir. Yeni Ahit'in Yunanca yazılmış olması sebebiyle 6. yüzyıla kadar egemenliğini sürdüren Latince, yerini Yunancaya bırakmak zorunda kalmıştır. Adanın idarî yapısında köylerin ağırlıkta oluşu toplumu zorunlu olarak cemaat tipi örgütlenmeye itmiş ve kilise köyün merkezine yerleşmiştir.¹⁴

-
- 6 Yunancanın Türk alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.
- 7 Megali İdea'nın hedefleri arasında Yunanistan'ı bağımsızlığa kavuşturduktan sonra Yedi Adalar, Tesalya, Epir, Makedonya ve Trakya'yı ele geçirmek; Girit Adası, Oniki Adalar ve Kıbrıs'ı, Anadolu'nun Sakarya'ya kadar olan kesimini (İstanbul dâhil) elde etmek ve Karadeniz kıyılarını da zapt ederek Pontus Rum Devleti'ni ihya etmek vardır. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 1996, s. 164.
- 8 Georgios Th. Yannopoulos, *Apo To Nesto Os To Saggario [Karasu'dan Sakarya'ya]*, Athina, Ekdisis Elliniki Evroekdotiki [Elliniki Evroekdotiki Yayınları], 1987, s. 55-56.
- 9 Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunan" kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda "Helen" sözcüğünü tercih ettik.
- 10 İ. K. Mazarakis Enian, *Agones Tu Neoteru Ellinismu [Yeni Helenlerin Mücadeleleri]*, Athina, Ekdisis Dodoni [Dodoni Yayınları], 2003, s. 211-213.
- 11 "İ Ellada Ke İ Kıpros Sigkrotun Eniyeo Geopolitiko Diyanisma Me Pagkosmia Simasia [Yunanistan ve Kıbrıs Evrensel Öneme Sahip Tek Bir Jeopolitik Vektör Oluşturmaktadır]", (Çevrimiçi), <http://neapolitiki.gr>, 11 Mayıs 2017.
- 12 Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998, s. 1-3.
- 13 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis [Türk-Yunan İlişkileri]*, Athina, Ekdisis Pataki [Pataki Yayınları], 2015, s. 121.
- 14 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, Samsun, 2015, s. 343-346.

1571'de Osmanlı Devleti tarafından fethi sonrası Kıbrıs'ın kalkınması, zenginleşmesi ve Türk nüfusun takviyesi amaçlanmıştır. Öyle ki 1572 yılından itibaren Anadolu'nun güney ve iç bölgelerinden adaya nüfus nakline başlanmış, Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Anduği, Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı, Akşehir, Ermenek, Mud, Gülnar ve Silifke gibi yerleşimlerden bazı aileler Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdir. Yürütülen iskân çalışmalarında öncelik kendi isteğiyle göç etmeye verildiyse de bazı yörelerde ahaliye zarar verenler de iskâna tabi tutulmuşlardır.¹⁵ Osmanlı Devleti adada millet sistemini uygulamış, dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlar, Rum milleti olarak anılmışlardır.¹⁶

Osmanlı döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Başpiskoposluğu geniş hukukî, dinî ve malî yetkilere, ada sathına yayılan güçlü ve örgütlü bir kilise teşkilatına sahip olmuştur. Yunan Krallığı'nın kurulmasının ardından Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan'dan gelen yoğun bir milliyetçilik dalgası ile yüzleşmişlerdir.¹⁷ 1844'te Megali İdea, yani Büyük Ülkü, İoannis Kolettis tarafından ilk kez dillendirildikten sonra Yunanistan,¹⁸ sınırları ötesinde yaşayan Ortodoks cemaatleri işlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu ve Trakya'da olduğu gibi Kıbrıs'ta¹⁹ da Yunan Devleti, Atina Üniversitesi, Rum cemiyetleri ve okulları, kilisenin de desteği ile iş birliği halinde çalışmışlardır.²⁰ Nitekim makalemizin amacı da Rum Ortodoks din adamlarının 1914-1954 döneminde Enosis'e, yani adanın Yunanistan ile birleşmesine dönük girişimlerine örnekler sunmak ve oynadıkları liderlik rolünün altını çizmektir. Amacımız doğrultusunda ağırlıklı olarak Venizelos Arşivi olarak andığımız, Dijital Venizelos Arşivi'ndeki belgeler değerlendirilecektir. Ele aldığımız dönem İngiltere'nin adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamasıyla başlamakta ve Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletlere taşınmasına kadar uzanmaktadır. İngiliz idaresi döneminde de Ortodoks Başpiskoposlar, millet sisteminden kaynaklanan bir alışkanlıkla "Ethnarhis/Millî Şef" rolünü oynamaya ve papazlar Rum toplumuna liderlik etmeye devam etmişlerdir.

15 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde İskân Politikası", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, 1993, s. 57-61.

16 Ahmet Atasoy, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, Hatay, 2011, s. 34.

17 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar...", s. 349-350.

18 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 66.

19 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar...", s. 351.

20 Pashalis M. Kitromilidis, "Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatou Sta Valkanya [Akıllı Cemaatlar ve Balkanlarda Ulusal Meselenin Başlangıcı]", *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada [Çağdaş Yunanistan'da Ulusal Kimlik ve Ulusalçılık]*, Athina, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], 1997, s. 81-90.

İngiltere'nin, Kıbrıs'ın yönetimini devralmasıyla birlikte, adadaki Türkler ve Rumlar arasındaki nüfus dengesi Türkler aleyhine bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1831'deki askerî amaçlı olarak yaptığı ve sadece erkekleri saydığı nüfus sayımı sonuçlarına göre, ada nüfusunun 1/3'ü Türklerden oluşmaktaydı. İngiliz hâkimiyetine girdikten sonra Kıbrıs'a Mısır ve Malta'dan çok sayıda Rum göçmen yerleştirilmiş ve bunun neticesi nüfus sayımlarında Rum nüfus Türk nüfusa oranla hızla artmıştır. Rum nüfusun Türk nüfus karşısında hızla artmasının bir diğer sebebiyse, adanın 1878'de İngiltere'ye devrinden sonra Türklerin Anadolu'ya göçüdür. Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya göçü Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer aldığı bu dönemde İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak etmesiyle ortaya çıkan durum karşısında İngiliz uyruğu almak istemeyen binlerce Türk, Kıbrıs'tan ayrılarak Anadolu'ya göç etmiştir.²¹

Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye Kıbrıs'taki İngiliz egemenliğini tanımıştır. Antlaşmayla Kıbrıslı Türklere Türk vatandaşlığına geçme imkânı verilmiştir. Ancak bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda kalacaklardı.²² Bu göç dalgası 1938 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiş ve buna EOKA adıyla bilinen “Kıbrıslı Mücadelecilerin Ulusal Örgütü”nün²³ Türklere karşı yıkıcı faaliyetleri neticesi gerçekleşen göçler eklenmiştir.²⁴ Öyle ki 1960 yılına gelindiğinde Kıbrıslı Türklerin oranı 1/5 oranına düşmüş durumdadır.²⁵

İngiliz İdaresinin İlk Yıllarında Kıbrıslı Rumlar

İngiltere, adanın kendisine sağlayacağı avantajları düşünerek 19. yüzyılın başlarında itibaren Kıbrıs ile ilgilenmeye başlamıştı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun yenilmesi, Rusların savaşta sağladığı ilerleme ve Akdeniz'le Hindistan yolunu kontrolleri altına geçirme ihtimalleri İngiltere'yi harekete geçirmiştir.

21 Zafer Çakmak, “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36, Erzurum, 2008, s. 204-210.

22 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 99; M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Türkleriyle İlgili Türkçe Bir Rapor”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *Kıbrıs Özel Sayısı-I*, İstanbul, 2013, s. 6-7.

23 EOKA'nın açılışı “Ethniki Organosi Kipriyon Agoniston”dur. EOKA için literatürde yaygın olarak “Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü” ismi kullanılmaktadır. Oysa Yunancadan Türkçeye tam çevirisi “Kıbrıslı Mücadelecilerin Ulusal Örgütü”dür. Manolis Kalacis, “ ‘İtan İi Apriliyu’! 60 Hronia Apo Ton Agona Tis EOKA Ya Enosi Tis Kipru Me Tin Ellada [‘1 Nisan İdi...’! Kıbrıs'ın Yunanistan İle Birleşmesi İçin EOKA'nın Mücadelesinden 60 Yıl Sonra]”, (Çevrimiçi), <http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-li-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/>, 25.02.2016.

24 Ahmet Atasoy, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, s. 35.

25 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1988, s. 136.

Nitekim İngiltere Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak ve Ruslardan korumak üzere ortaya çıkmıştır. Aslında gerçek düşüncesi Bâb-ı Âli'nin içinde bulunduğu zor koşullardan yararlanmaktı ki Osmanlı Devleti'nin kendisiyle ittifak yapması için baskı yapmış, hatta silah tehdidinde bulunmuştur.²⁶ 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım edecek ve Asya'daki topraklarının geleceğini güven altına alacaktır. Osmanlı Devleti de Kıbrıs'ın idaresini geçici olarak İngiltere'ye bırakacaktır. Bunun yanında Osmanlı Devleti antlaşmada, ülkesinde bulunan Hıristiyan tebaasını koruyacağına dair taahhütte bulunmuştur.²⁷ 1 Temmuz 1878'de imzalanan "Ek" Anlaşma ile de 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmada açık olmayan bazı konulara netlik kazandırılmıştır. Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye devredilse de adada kurulacak statünün esasta Osmanlı egemenliğinin sürekliliği üzerine oluşturulacağı ve Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal etmiş olduğu yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından boşaltılacağı hükmü getirilmiştir. Nitekim bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Kıbrıs üzerindeki mali hak ve çıkarlarıyla, ada ile olan tüm bağlarının sürmesini, Kıbrıslı Müslümanların hukuk düzeninin varlığını korumasını güvence altına almıştır.²⁸ 4 Haziran 1878 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması ile 1 Temmuz 1878 tarihli eki, Berlin Antlaşması'ndan iki gün sonra, yani 15 Temmuz 1878'de padişah tarafından onaylanmıştır.²⁹

İngiltere, adanın yönetimini kendisine devreden 7 Temmuz 1878 tarihli ferman neticesinde, 12 Temmuz 1878'de adaya asker çıkararak yönetimi devralmıştır. Askerî bir merasimle Türk bayrağı indirilerek İngiliz bayrağı göndere çekilmiş ve böylece Kıbrıs için yeni bir dönem başlamıştır.³⁰ İngilizler ada yönetimini devralınca, Osmanlı tarafından kurulmuş olan idarede reorganizasyona gitmişlerdir. Öyle ki Garnet Wolseley, adadaki Türk valinin yerini almış ve altı idari bölgenin idaresini ellerinde bulduran Türk kaymakamların yerine altı İngiliz memuru tayin edilmiştir. Kıbrıs sivil idaresine dair bütün meselelere İngiliz Hariciye Nezareti bakmış; kanunlar, kamu arazileri, varidat, polis kuvvetlerinin teşekkülü veya başka idari teşkilatların meydana getirilmesine dair gerekli bilgiler İngiliz Hükûmeti'ne iletilmiştir.³¹

26 Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.54, Ankara, 2002, s. 739.

27 Antlaşma metni için Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998, s. 61.

28 1 Temmuz 1878 "Ek" Anlaşması için Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu...*, s. 67-68.

29 Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu...*, s. 85.

30 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1975, s. 79.

31 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 131; Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 82.

Kıbrıslı Rumlar, İngilizlerin adaya gelişini ve Osmanlı idaresi yerine İngiliz idaresinin tesisini, İngiltere'nin Yedi Adalar örneğinde olduğu gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a verebileceği umuduyla memnuniyetle karşılamışlardır.³² İngilizler adada, dördü İngiliz ve üçü yerli halktan olmak üzere yedi üyeli bir Kavanin Meclisi tesis etmişlerdir.³³ 1882 yılına gelindiğinde Kavanin Meclisi'nin yapısı değişmiş ve mecliste Türkler 3 üye ile temsil edilirken, Rumlar 9 üye ile temsil edilmeye başlamışlardır. Bunun yanında mecliste, hükümet memuru olan 6 İngiliz üye de yer almıştır. Yapıya bakıldığında, İngiliz ve Türklerin oy toplamı ile Rumların oylarının birbirini dengelediği görülmektedir. Rumların adada hâkim olmasını önlemek içgüdüğü ile Türkler, her zaman İngiliz üyelerin yanında yer almışlardır. Bu durum da fiiliyatta, Yüksek Komiserin dilediğinin olmasına yol açmaktaydı.³⁴

Rumlar, İngilizlerin adaya çıktıkları ilk günden itibaren Yunanistan ile birleşme taleplerini dile getirmişler, Kıbrıs idaresinde yeterince yer almadıkları, vergilerin ağır bir yük getirdiği ve bu sebeple cemaatlerinin gelişemediği gibi gerekçelerle şikâyetlerde bulunmuşlardır.³⁵ Birleşme taleplerinin ve şikâyetlerin dillendirilmesinde başı genellikle Kıbrıs Ortodoks Kilisesi mensupları çekmiştir. Örneğin Başpiskopos III. Sofroniyos 1878'de Larnaka limanına çıkan İngiliz kuvvetlerini Lefkoşa dışında karşılayarak, İngilizlerin adayı Yunanistan'a vereceklerinden emin olduğunu beyan etmiştir. Sofroniyos siyasi işlerinde Kition Metropolitisi Kipriyanos'tan önemli destek bulmuştur.³⁶ Öyle ki idareye çeşitli güçlükler çıkaran Kipriyanos 1883 yılında Kavanin Meclisi'ne seçilmiştir.³⁷ Papageorgiyu, Kıbrıs'la ilgili tezinde adadaki Ortodoks din adamlarının İngiliz idaresi karşısındaki tutumlarını aşağıdaki cümlelerle anlatmıştır:

32 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina, 1931-1940: İ Vretanikes Antidrasıs Ke İ Stasi Ton Ellinikon Kiverniseon [Atina'da 1931-1940 Enosisçi Kıbrıs Hareketi: İngiltere'nin İtirazları ve Yunan Hükümeti'nin Tutumu]*, Thessaloniki [Selanik], Aristoteliyo Panepistimiyo Thessalonikis [Selanik Aristoteles Üniversitesi], Filozofiki Sholi [Felsefe Fakültesi], Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 10.

33 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 109-114.

34 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 133.

35 Kavanin Meclisi'ndeki Rum üyelerin Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi'nde yer alan muhtırası buna iyi bir örnektir. *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 062-050 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 173.062.050-01; 173.062.050-02; 173.062.050-03; 173.062.050-04; 173.062.050-05; 173.062.050-06; 173.062.050-07; 173.062.050-08; 173.062.050-09; 173.062.050-10; 173.062.050-11; 173.062.050-12; 173.062.050-13 numaralı jpg dosyaları. Tireden sonra yer alan sayı, sayfa numarasına işaret etmektedir. Biz makalemizde, parantez içinde, Dijital Venizelos Arşivi'ndeki jpg dosyalarını da vereceğiz.)

36 III. Sofroniyos 1865-1909 yılları arasında başpiskoposluk yapmıştır. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978, s. 95.

37 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 113.

“...iki cephe arasındaki gerilimin bir diğer sebebi, İngilizlerin kilisenin ayrıcalıklarını tanımak istememeleri ve kilisenin de geleneksel Milletbaşı rolünü bırakmayı reddetmesidir. Milletbaşı sisteminin temelleri çatırdamış ve milleti tek başına temsil etme durumu ortadan kalkmış olsa da kilisenin etkisi ve papazların lider rolü eksilmemiştir. Kıbrıslı din adamları adanın siyasetinde etkin rol oynamaya devam etmişler ve Kavanin Meclisi'nde de öncü rol üstlenmişlerdir”³⁸

Winston S. Churchill, 1907 yılında Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı olduğu dönemde Kıbrıs'ı ziyaret ettiğinde, Rumlar kendisinden adanın Yunanistan'a verilmesini istemişlerdir.³⁹ Churchill, Kıbrıs ile ilgili tespitlerini bir muhtırayla hükûmetine sunmuş ve ezici vergiler uygulanması, bayındırlık işlerinin ihmal edilmesi gibi sebeplerle İngiltere'nin Kıbrıs'ta uyguladığı politikayı eleştirmiştir. Adanın Türkiye'ye iade edilemeyeceğini, buna Avrupa ve Avam Kamarası'nın izin vermeyeceğini söylemiştir. Ancak Churchill'e göre ada Yunanistan'a da verilemezdi ve kendisi böyle bir durumu esefle karşılamaktaydı. Bu yapıldığı takdirde, ada nüfusunun beşte birinden fazlasını teşkil eden ve İngilizlere her zaman sadakatle davranan adadaki Müslümanların hayatı tam olarak dayanılmaz bir hal alırdı.⁴⁰

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1914-1925 Dönemi Girişimleri

1910 yılında Venizelos'un iktidara gelişiyle birlikte, Yunanistan'ın Kıbrıs'a olan ilgisi artmıştır. Helenler arasında yeni Helenlerin tarihini Megali İdea'nın geliştirdiği, ekonomik ve sosyal şartların şekillendirdiği ve Venizelos'un ete kemiğe büründürdüğü yaygın bir kanaattir. Yunan ulusal talepleri içinde Venizelos'un Kıbrıs'a öncelik verdiği ve adanın Yunanistan'a verilmesi konusunda İngilizlerle pazarlık ettiği ifade edilmektedir.⁴¹ Nitekim 1912 yılı sonu ve 1913 yılı başlarında üst düzey İngiliz yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde, kendisine Yunanistan'ın Kefalonya Adası'ndaki Argostoli limanını İngiliz donanmasına açması halinde Kıbrıs'ın verilebileceği teklifi yapılmıştır.⁴² Venizelos bu görüşmelerde net bir sonuç elde edemese de umutlanmıştır.⁴³ Diğer

38 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 13.

39 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96.

40 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul, 2004, s. 58-61.

41 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 17-18.

42 Georgiyos Th. Yannopoulos, *Apo To Nesto Os To Saggario [Karasu'dan Sakarya'ya]*, Athina, Ekdosis Elliniki Evroekdotiki [Elliniki Evroekdotiki Yayınları], 1987, s. 55-56.

43 Venizelos'un İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerin ayrıntısı için Bkz. Esra Özşür, “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: 'Megali İdea'dan Yeni Bir Politik Dönemece”, *Tarihte Kıbrıs*, C.II, Lefkoşa, Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, 2017, s. 892-895.

taftan aşağıda zikredeceğimiz iki belge, Kıbrıslı Rumların bu döneminde Yunanistan ile birleşme arzularını ortaya koyar niteliktedir. Bunlardan birincisi 11 Ağustos 1913'te Larnaka Belediye Başkanı Themistokleus tarafından Eleftherios Venizelos'a gönderilmiştir. Larnaka halkı adına kaleme alınmış olan telgrafta, Balkan Savaşları'ndaki Yunan zaferlerinden dolayı “büyük yaratıcı ve idareci” olarak Venizelos kutlanmakta ve “en kısa zamanda Kıbrıs'ın Yunanistan'ın kolları arasında yer bulması ümidi” ifade edilmektedir.⁴⁴ Kition Metropoliti Meletios'un 8 Şubat 1914 tarihli mektubunda da benzer şekilde Enosis arzusuna yer verilmiştir.⁴⁵

Ekim 1915'te Mr. Asquit Hükûmeti, Venizelos'a Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmek için savaşa girmesi halinde, Kıbrıs'ın verilebileceğini bildirmiştir. Burada ilginç olan teklifin, dönemin Yunanistan Başbakanı Zaimis'ten önce Yunanistan'daki İngiliz Büyükelçi Sir Francis Elliot vasıtasıyla Venizelos'a iletilmesidir.⁴⁶ Bu teklif İngiltere kabinesinin bilgisi dışında, yalnız birkaç bakanlık yetkilisinin onayı ile yapılmış, ancak Kralcı⁴⁷ Zaimis Hükûmeti, Yunanistan'ın tarafsızlığında ısrar ederek bu teklifi reddetmiştir.⁴⁸ Nitekim Lord Curzon'un gelişmeyle ilgili “Çok şükür ki Yunanistan'daki Zaimis Hükûmeti bunu reddetti ve parlamentoya teklifin durdurulduğu bildirildi” notu çarpıcıdır.⁴⁹

Başpiskopos III. Kirillos başkanlığında Theodotu, Zanetos, Lanitis, Luizu, Nikolaidis, Emfiecis, Severis ve Pashalis'ten oluşan bir heyet, Paris Barış Konferansı'nın toplanmasından önce Londra'ya hareket etmiş, burada İngiliz ve diğer hükûmet yetkilileriyle görüşerek Enosis lehine kulis yürütmüş ve bir muhtıra sunmuştur.⁵⁰ Diğer taraftan Venizelos, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasında, Kıbrıs'ta 233.000 Rum'un yaşadığını belirtmiş, ancak bu talebinde ısrar etmemiştir.⁵¹ Papageorgiyu'ya göre Venizelos'un sadece Rum

44 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 152-75 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.152.75).

45 *Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 02-016 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 68.2.1.016).

46 Esra Özsüer, “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: ‘Megali İdea’ dan Yeni Bir Politik Dönemeye”, s. 898.

47 Yunanistan'da 1912 yılına kadar İngilizler ve Fransızlar etkin olmuşlardır. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Birinci Dünya Savaşı başladığında İtilaf yanlısı bir siyaset izlemiş ve bu siyasette ısrar etmiştir. Ancak Kral Konstantin, Genel Kurmay Başkanlığı ve Venizelos'un Liberal Partisi'ne (Komma Ton Fileleftheron) muhalif olan partiler, kendi Alman yanlısı siyasetlerini uygulamaya, en azından Yunanistan'ın savaşta tarafsız kalmasına çalışmışlardır. Bu olgu Yunanistan'ı büyük bir ulusal bölünmüşlüğe sürüklemiş ve her iki görüş de Yunan kamuoyunda taraftar bulmuştur. Siyasi çekişmeler 1915-1917 yıllarında doruğa ulaşmıştır. Bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010, s. 88-106.

48 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 18.

49 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs...”, s. 63.

50 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96.

51 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle...*, s. 133.

nüfusu hatırlatmakla yetinmesinin sebebi, “*diğer boyunduruk altındaki Helenlere göre Kıbrıslıların iyi ellerde olduklarını ve millî varlıklarının tehlikede olmadığını*” düşünmesiydi. Yunan Hükûmeti'nin talepleri İngiltere'ye bağlı olduklarından dolayı, adanın Yunanistan'la birleşmesinde ısrar ederek Londra ile olan hassas ilişkilerini riske atmamak istememişti.⁵²

Devrin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 3 Ocak 1919 tarihinde kaleme almış olduğu muhtıradan, Paris Barış Konferansı esnasında İngiltere'nin Kıbrıs politikasının çerçevesi çizilmiştir. Lord Curzon'a göre coğrafi açıdan tamamen farklı bir sisteme ait olan Kıbrıs, uzun tarihi içinde Mısır, Pers, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı Devleti'ne bağlanmış, ancak Yunanistan adaya hiç sahip olmamıştır. Kıbrıs'tan çekilmeyi sakıncalı bulduğunu ifade eden Lord Curzon'a göre ada, Doğu Akdeniz'deki rekabet mücadelesinde anahtar durumdadır. Kıbrıs'ın kuvvetli bir gücün eline geçmesinin Süveyş Kanalı için bir tehdit olacağını iddia eden Lord Curzon, zayıf bir gücün eline geçmesi halindeyse saldırıya dayanamayacağını ifade etmektedir. Lord Curzon muhtırasında Kıbrıs'ın savaş zamanında aşılması zor bir karakola dönüşebileceğine, kaderinin ise karşıdaki anakara (Anadolu) ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵³

Kıbrıslı Rumlar ilk kez 1821 isyanında gönüllü olarak Yunanların yanında yer almışlardır. 1897 Türk-Yunan, Balkan Savaşları ve Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı'nda da Yunan Ordusu'nun saflarını sıklaştırmışlardır. Öyle ki İzmir'in işgalinden sonra Kıbrıslı Rum gönüllüler, Yunan Ordusu'na yazılmaya başlamışlar ve buna 1922 Mayıs'ında dahi devam etmişlerdir. Anadolu'da savaşan Kıbrıslı Rum subayların en rütbelisi Süvari Binbaşı Çangaridis'ti. O dönemde Yunan Ordusu üniformasıyla Anadolu'da savaşmış genç Kıbrıslı Rumlardan birini Türkler sonraki yıllarda yakinen tanıma şanssızlığına uğramışlardır. Bu isim, EOKA'nın kurucusu Georgios Grivas'tır. Yunan Ordusu'nun Anadolu'da aynı zamanda İngiltere'nin çıkarları için de savaşıyor olmasından İngiliz yetkililer, Rumların Yunan Ordusu'nda gönüllü olmalarına göz yummuşlardır. Bunun yanında Kıbrıslı Rumlar, hasılatı Yunanistan'a aktarılmak üzere yardım kampanyaları da düzenlemişlerdir. İngilizler benzer şekilde hasılat toplamı tespit edilemeyen yardım kampanyalarını durdurmak için de müdahale etmişlerdir.⁵⁴

Diğer taraftan Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki harekâtının devam ettiği bir dönemde, 14 Kasım 1920 tarihinde Yunanistan'da gerçekleştirilen seçimleri Venizelos'un

52 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 19-20.

53 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs...”, s. 63-65.

54 Engin Berber, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Etkileri”, (Çevrimiçi), http://www.pdx.edu/turkish_studies_center/files/vol%2020no%201%20Berber%20paper.pdf, 31 Mayıs 2017.

kaybetmesi,⁵⁵ Kıbrıslı Rumları bundan sonra nasıl bir yöntem izlemeleri gerektiği konusunda düşündürmüştür. Yunanistan’da yeni kurulan Antivenizelist hükûmetin Londra’ya herhangi bir baskı uygulamayacağını düşünerek tepkisel yöntemlere başvurmuşlar ve bu şekilde Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşmek konusunda ısrar ettiklerine dikkat çekmek istemişlerdir.⁵⁶ Kıbrıs meclisindeki Rum temsilcilerin adanın Rum halkına beyanatı, Yunanistan’daki Kasım seçimleri sonrası Rum ileri gelenlerinin bu tepkiselliğini ortaya koyması bakımından iyi bir örnektir. 30 Aralık 1920 tarihli beyannamede İngiltere’nin Kıbrıs’ı elinde tutmakla ilgili tutumu “*haksız*” olarak nitelendirilerek eleştirilmekte, bu tutumun ada nüfusunun 4/5’ini teşkil eden Rum halkının İngilizlerin adaletli olduklarına dair inancına gölge düşürdüğüne dikkat çekilmektedir.⁵⁷ Beyannameye imza koymuş olan Theodotu, Severis, Pashalis, Zanetos, Loyizos, Emfiyecis, Latinis ve Nikolayidis var olan koşullarda Rum halkının düşüncelerini ve ideallerini temsil edemeyecekleri ve adanın Yunanistan ile birleşmesinin uygulayıcıları olamayacakları için istifalarını açıklamaktadırlar.⁵⁸ Beyannamenin son cümlesinde Kıbrıs Rumlarının Enosisten başka bir isteği olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁹

Kıbrıs Başpiskoposu III. Kirillos’un 15 Nisan (2 Nisan) 1922⁶⁰ tarihli mektubunda, Kıbrıs’a sunmuş olduğu hizmetlerden dolayı Venizelos’a Rumların minneti ifade edilmiş, iktidardan ve Yunanistan’dan uzak olsa dahi sahip olduğu prestijle Avrupa’daki ve özellikle İngiltere’deki dostları nezdinde Kıbrıs Rumlarının mücadelesini desteklemesi istenmiştir. Bu mektupta da Kıbrıs Rumlarının nihai başarıyı elde edene kadar mücadeleye devam edeceklerinin altı çizilmiş ve 1920 Kasım’ından itibaren Kıbrıs’ta cereyan etmiş olayların özeti belgeleriyle sunulmuştur.⁶¹ Mektupta Yunan ihtilâlinin 100. yıl kutlamalarının adada son derece canlı gerçekleştirildiği, yerel hükûmetin bundan rahatsızlık duyarak düzeni sağlamak gerekçesiyle gösterileri engellemek istediği nakledilmiştir.⁶² Mektubun devamında Rumların Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi adına seçimleri

55 Liberaller toplam 369 sandalyenin sadece 118’ini (%32’sini) alabilmişlerdir. Gunar Hering, *Ta Politika Kommata Stin Ellada [Yunanistan’da Siyasi Partiler] 1821-1936*, Tomos [Cilt]: 2, Athina, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Ethniki Trapeza Kültür Kurumu Yayını], 2004, s. 949.

56 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 20-21.

57 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-1).

58 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-2).

59 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-3).

60 Yunanistan, 13 Şubat 1923’e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Gregorius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Kullandığımız belge üzerinde her iki takvim bilgisi de yer almıştır. Biz Julius takvimini parantez içinde vermeyi tercih ettik.

61 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-1; 173.316.43-2; 173.316.43-3).

62 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-4; 173.316.43-5).

ve Kavanin Meclisi'ni boykot gibi kimi girişimlerinden söz edilerek,⁶³ Kıbrıslı Rumların bundan böyle izlemesi gereken yol ile ilgili Venizelos'un görüşü sorulmuştur.⁶⁴ Kanaatimizce bu mektup, Kıbrıs Rumlarının Venizelos'a olan güveninin bir ifadesidir.

Lozan görüşmelerinin sürmekte olduğu bir dönemde, 16 Aralık (3 Aralık) 1922 tarihinde Kıbrıs Başpiskoposu III. Kirillos, İngiltere Sömürgeler Bakanı'na bir muhtıra sunarak Kıbrıs Rumlarının “*tüm Avrupa'yu saran savaş sona erdiğinde asırlık ve haklı özlemleri olan ... ulusal restorasyonlarının tamamlanacağıyla ilgili bir inanca sahip olduklarından*” ve liberal olarak tanıdıkları İngiltere'den bunu bekleediklerinden söz etmiştir.⁶⁵ Muhtırada Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşeceği tarihe kadar Rumların İngiltere'den beklentileri de zikredilmiştir. Bunlar “*Kıbrıs Rum halkının kendi evinin efendisi olacağı şekilde anayasal şartların değiştirilmesi, adaya tam bir özerklik verilmesi, adanın komşu iki unsuru olan Rumlar ve Türklere yasama ve yürütme erklerine katılımlarında, devlet memurluklarında nüfusları oranında yer verilmesidir*”. Muhtırada ayrıca Kıbrıs Rumlarının “*Türk azınlığın*” haklarını korumayı kabul ettikleri ve adanın gelişmesi adına Türk cemaatle iş birliğine gidecekleri ifade edilmiştir.⁶⁶ Ancak Başpiskopos'un bu muhtirasına İngiltere tarafından 6 Şubat 1923 tarihinde Kıbrıs'a özerklik verilemeyeceği yanıtı verilmiştir.⁶⁷ Benzer şekilde Başpiskoposa İngiltere tarafından 15 Aralık 1924'te verilen yanıtta, adanın Yunanistan ile birleşmesinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir.⁶⁸

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1925-1947 Dönemi Girişimleri

10 Mart 1925'te İngilizler Kıbrıs'ı taç kolonisi ilan etmişler ve Yüksek Komiserliği kaldırarak valilik makamı tesis etmişlerdir. Bu tarihten itibaren İngiltere'nin adaya tam egemen olmak istediği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Meclis üyelerinin sayısı 12'si Rum, sadece 3'ü Türk ve 9'u İngiliz Hükümeti'nin tayin ettiği resmi üye olmak üzere 24'e çıkarılmış, fakat bu durum dahi Rumları memnun etmemiştir.⁷⁰ Örneğin Başpiskopos III. Kirillos'un 25 Mayıs 1925 tarihli raporunda, Lozan Antlaşması'na göre Osmanlı borçlarının

63 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-6; 173.316.43-7).

64 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-8).

65 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 034-27 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.034.027-1).

66 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 034-27 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.034.027-2).

67 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 036-7 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.036.7).

68 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 043-37 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.043.37).

69 Gürhan Yellice, “1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XII, S.24, İzmir, 2012, s. 21.

70 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 145.

Türkiye ile Osmanlı Devleti'nden kopmuş olan devletler arasında paylaştırıldığına, Kıbrıs'ı topraklarına katmış olan İngiltere'nin bu konuda herhangi bir yükümlülüğünün olmadığına dikkat çekilmektedir. Raporda bu durum ortaya konulduktan sonra İngiltere'nin vergi konusunda Kıbrıs'a yüklenmesinden şikâyet edilmektedir. Osmanlı'nın Kırım Savaşı esnasında almış olduğu borçlara İngiltere ve Fransa'nın kefil oldukları ve şimdi de bunu Kıbrıs'a ödettikleri iddia edilmektedir.⁷¹ Diğer bir örnek Kavanin Meclisi üyesi İ. Mihail Mihailidis'in Venizelos'a göndermiş olduğu 11 Ocak 1928 tarihli mektuptur. Mektupta ada valisi Sir Ronald Storrs'tan söz edilerek kendisinin Mısır ve Filistin'de görev yaptığına ve Ortadoğu'yu çok iyi tanıdığına, adaya geldiği andan itibaren kendisini Helenlerin dostu olarak göstererek Kıbrıs'ın çehre değiştireceği sözü verdiğine dikkat çekilmektedir. Ancak Mihailidis'in iddiası, Storrs'un idaresinde de Kıbrıs'ta hiçbir şeyin değişmediği, ada gelirlerinin büyük bölümünün yüksek ücret alanlara gittiği, Kavanin Meclisi'ndeki 12 Rum temsilcinin şikâyetlerine kulak verilmediği ve “*ada nüfusunun sadece 1/6'sını temsil etmekte olan 3 Türk temsilcinin desteği ile hükûmetin istediğini yaptıdır*”.⁷² Mihailidis, mektubunun devamında Storrs'un Kıbrıs'ta İngiliz varlığının 50. yılını kutlamak için yoğun bir hazırlık içinde olduğundan ve “*her türlü taşı yerinden kımıldattığından*” söz ederek, Venizelos'tan bu kutlamalar esnasında Rum temsilcilerin nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiğini sormaktadır.⁷³ Nitekim Kıbrıslı Rumlar, adadaki İngiliz varlığının 50. yılı kutlamalarını boykot etmişlerdir.⁷⁴

Başpiskopos III. Kirillos, 1929 yılında da Enosis adına mücadelesini sürdürmüştür. 15 Ocak 1929'da Avam Kamarası'na göndermiş olduğu mektubunda Osmanlı idaresinden sonra adada İngiliz idaresinin kurulmasının, Rumlar tarafından Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesine götürecektir “*geçici bir safha olarak*” yorumlandığına işaret etmiştir. Kaldı ki o günden bugüne Kıbrıs Rumlarının bu taleplerini gerçekleştirdikleri mitingler ve kaleme aldıkları muhtıralarla defalarca belirttiklerini, ancak bekledikleri yanıtın sürekli ertelendiğini ifade etmiştir. Kirillos, mektubunda İngiliz Hükûmeti'nin Kıbrıs halkına sormaksızın adayı 1925'te taç kolonisi ilan ettiğine dikkat çekerek,⁷⁵ Rum halkının buna olan tepkisini halk oylamasıyla da ortaya koymaya hazır olduğunu duyurmuştur. Kirillos, yapılan hatanın düzeltilmesini “*büyük savaşta*” Kıbrıs Rumlarının ve

71 *Benaki Müzesi*, Anastasios Keramianidis Arşivi 04-25 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 718.04.025-01; 718.04.025-02; 718.04.025-03; 718.04.025-04).

72 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 330-02 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.330.02-1).

73 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 330-02 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.330.02-2).

74 Evaggelos Averof-Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion [Kaçırılmış Fırsatlar Tarihi]*, Tomos: A [Cilt: 1], Athina, 1981, s. 11.

75 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-1; 173.052.08-2).

Yunanistan'ın müttefiklere sunmuş oldukları katkıların karşılığı olarak talep etmiş,⁷⁶ “*şanlı ve liberal İngiltere'nin Yedi Adaları Yunanistan'a verdiği gibi Kıbrıs'ı da vermesini*” istemiştir.⁷⁷ Kirillos, bu girişimi ile ilgili 22 Ocak 1929 tarihli mektubuyla Venizelos'u bilgilendirerek, Venizelos'un uygun göreceği şekilde girişimlerinin desteklenmesini ve kendilerine yol gösterilmesini istemiştir.⁷⁸ Kirillos, 1929 yılında açtığı işçi partisi temsilciliği vasıtasıyla da devrin İngiliz Başbakanı'na bir muhtıra vererek Enosis talebinde bulunmuştur.⁷⁹

1930 yılında Yunanistan konsolosluğunu Kıbrıs'a Aleksis Kiru atanmıştır. Daha 29 yaşındayken bu göreve getirilmiş olan Kiru, Kıbrıs kökenli olduğundan dolayı Papageorgiyu'ya göre “*daha ziyade hisleriyle hareket etmiş*” ve “*Kıbrıs meselesinde katalizör rolü oynamıştır*”.⁸⁰ Kiru, Kıbrıs'a gelir gelmez ilk iş olarak Yunanistan Konsolosluğu'nu Larnaka'dan Lefkoşa'ya taşımıştır.⁸¹

Her ne kadar 1931 isyanı pek çok kaynakta ekonomik gerekçelere dayandırılrsa da bunun arkasındaki Rumların Enosis tasarılarını gözden kaçırmamak gerekir. 1929 yılında bütün dünyayı sarmış olan ekonomik bunalım, kaçınılmaz olarak Kıbrıs'ı da etkilemiştir. Olumsuz ekonomik koşullar sürerken, 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak adına hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması bardağı taşıran son damla olmuş, Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisi arttırmak yönündeki yasa tasarısı 28 Nisan 1931'de oylamaya sunulduğunda Kıbrıslıların meclisteki temsilcileri, ki bunlar içinde bir Türk üye olarak Necati Bey de bulunuyordu, bu vergiyi reddetmişlerdir. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedilmiştir. Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın mecliste reddedilmesi üzerine, valinin teklifiyle İngiliz Hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir Kraliyet Konsey Kararı çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi vermiştir. Bu kararın etkisi Kıbrıs'ta hemen kendini göstermiş ve ada yönetimine karşı direnişi keskinleştirmiştir.⁸²

11 Eylül'de Limasol'da konuşan Kition Metropoliti Nikodimos Milonas, Kıbrıs halkını İngiliz idaresine vergi ödemekten kaçınmaya ve İngilizleri adadan çıkarmaya

76 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-3).

77 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-4).

78 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 333-54 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.333.54).

79 III. Kirillos, 1916 yılında Başpiskoposluğa getirilmiştir. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96-97.

80 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 51-52.

81 İzzet Öztoprak, “Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, *Belleken*, C.LXII, S.223, Ankara, 1998, s. 211.

82 Tugay Bülent Göktürk, “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.16-17, İzmir, 2008, s. 341-342.

çağırıştır. Bir gün sonra Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri manifesto hazırlayarak yayınlamaya karar vermişlerdir. 3 Ekim'de de Rum ileri gelenler başpiskoposlukta toplanarak, manifestoyu hazırlamaya koyulmuşlardır. 17 Ekim 1931'de Nikodimos, Rum ileri gelenlerine kendisinin kaleme aldığı manifestoyu okumuştur. Manifestonun bir hafta içinde yeniden gözden geçirilmesine ve kararlaştırılacak tarihte hep birlikte istifa edilmesine karar verilmiş, ancak Nikodimos buna uymayarak hemen ertesi günü, önceki günün tarihi ile ve kendi imzası ile manifestoyu dağıtmıştır.⁸³ Söz konusu manifestoda, Kıbrıslı Rumların tek kurtuluşunun ulusal özgürlüğün elde edilmesiyle mümkün olacağına işaret ediliyor ve *"her ne pahasına olursa olsun kurtuluşumuzun ve istiklâlimize kavuşmamızın yegâne çaresi, aramızda bulunan yabancıların bizleri her zaman için sömürmekte olduklarını hatırdan çıkarmamamızdır"* deniliyordu. Nikodimos, Rumlara tek çıkış yolu olarak anavatan Yunanistan ile birleşmeyi işaret ediyordu. Manifestoda ayrıca, *"zorbalığa karşı haklarımızı savunalım ki sonunda muzaffer olabilelim"* gibi cümlelere de yer verilmişti. Bu arada Rum üyeler, 18-21 Ekim günleri arasında meclisten istifa ettiklerini duyurmuşlardır. Nitekim Nikodimos, 20 Ekim 1931 günü de Limasol'da büyük bir kalabalığa Enosis için seslenmiştir.⁸⁴

Limasol'daki gelişmeler 21 Ekim günü abartılı bir biçimde Lefkoşa'ya bildirilmiş, akşam da isyan patlak vermiş, hükûmet binasına saldırılmıştır. Hükûmet konağı yakılmış ve isyan diğer kent ve kasabalara, hatta köylere yayılmıştır.⁸⁵ Sirigos'un 1931 isyanı ile ilgili yorumu Kıbrıslı Rumların isyan esnasında *"Yunanistan'la birleşmek isteğiyle mitingler düzenledikleri, sömürgeci güvenlik güçleriyle çatıştıkları ve İngiliz egemenliğinin sembolü olarak gördükleri Lefkoşa'daki hükûmet konağını yaktıklarıdır"*. Diğer taraftan Londra ile karşı karşıya gelmekten kaçınan Eleftherios Venizelos Hükûmeti, Kıbrıs'ta yaşananların İngiltere'nin iç meselesi olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁸⁶ Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi'nde, Venizelos'un İngiltere'nin Atina'daki Büyükelçisi P.W.M. Ramsay ile gerçekleştirdiği görüşmeyi kaleme aldığı 6 Kasım 1931 tarihli bir yazısı yer almaktadır. Burada Venizelos'un Ramsay'a, Kıbrıs Valisi Storrs'un adada yaşananlarla ilgili tutumunu hatalı olarak değerlendirdiği, diğer taraftan yarım asırdan fazla bir süredir birlikte yaşadıkları halde İngilizlerin mizacını tanımayan ve olayları kontrol edilemez bir boyuta getiren Kıbrıslı Rum siyasetçileri de eleştirdiği dikkat çekmektedir. Venizelos'a göre yaşananlar kendisinin Kıbrıs'ın Yunanistan'a

83 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı...", s. 214.

84 Nikodimos, bu konuşmasından sonra tutuklanarak Kudüs'e sürgün edilmiş ve orada da ölmüştür. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 101-103.

85 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı...", s. 215-216.

86 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis*, s. 122.

verileceği ile ilgili gizli ümidini yerle bir etmiştir ve unutulması için uzun yılların geçmesi gerekecektir.⁸⁷

İsyanın bastırılmasından sonra alınan ilk önlem, Rum ileri gelenleriyle kimi din görevlilerinin sürgüne gönderilmeleri olmuştur. Kıbrıs anayasası askıya alınarak Kavanin Meclisi kaldırılmış ve valiye yasa koymaya ilgili yetkiler verilmiştir. Konsolosluklar dışında “yabancı bayrakların” izinsiz kullanımı ve sergilenmesi, kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılması yasaklanmış, muhtarları atama yetkisi de valiye verilmiştir. Siyasi partiler dağıtılmış, her türlü yürüyüş, toplantı ve siyaset yasak edilmiş, basına sansür getirilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkler isyan sırasında tarafsızlıklarını korumuşlarsa da isyan sonrası uygulama ve yasaklarından paylarına düşeni almışlardır.⁸⁸

Yunan kaynaklarında, II. Dünya Savaşı esnasında İngilizlerin Kıbrıslı Rumların millî duygularından yararlanmak isteyerek, onları Yunanistan'ın özgürlüğü için mücadele etmeye çağırıldıkları ifade edilmektedir. Bu kanaatte olanlara göre İngilizler, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi konusunu konuşmayı savaş sonrasına ertelemişler, ancak savaş sonrasında Yunanistan'daki siyasi dengesizliği bahane ederek de bu birleşmeyi reddetmişlerdir.⁸⁹ Şunu da belirtmeliyiz ki Yunanistan'ın Almanlar tarafından işgal edileceği kesinleştiğinde, Yunan kralı ve başbakanının, Yunan Hükûmeti'nin Kıbrıs'a yerleşmesi konusunda İngilizler nezdinde girişimleri olmuş, ancak İngiliz Hükûmeti buna yanıt vermemiştir.⁹⁰

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1947-1954 Dönemi Girişimleri

1947 yılında Başpiskopos Leontios'un ölümü üzerine Kıbrıs Başpiskoposluğu'na II. Makarios getirilmiştir. Daha önce Girne Metropolitliği görevinde de bulunmuş olan II. Makarios, 1950 yılı Ocak ayında Kıbrıs Rumları arasında Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine yönelik bir halk oylaması gerçekleştirmiştir.⁹¹ Kıbrıs Başpiskoposluğu tarafından yayınlanan genelgede, “*halk oylamasının Enosis yolunda barışçıl bir mücadele*

87 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 284-81 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.284.081-1; 173.284.081-2; 173.284.081-4).

88 Tugay Bülent Göktürk, “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin...”, s. 348-357.

89 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis*, s. 122.

90 Evaggelos Averof-Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 14-15.

91 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 112.

olduğu vurgulanmıştır”.⁹² Halk oylaması, kilisede papazların gözetiminde ve 15-22 Ocak tarihleri arasında imza toplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Rum halkı “Yunanistan’la birleşmeyi talep ederim” veya “Yunanistan’la birleşmeye karşıyım” cümlelerinden birini imzalamaya çağrılmıştır. Bekleneceği gibi katılan Rumların %95,7’si Yunanistan’la birleşme yönünde oy kullanmışlardır.⁹³ Halk oylaması neticesinde Kıbrıslı Rum liderler, alınan sonucu çeşitli mercilere iletmek konusunda girişimlerde bulunmuşlardır.⁹⁴

Halk oylaması sonucunu iletmek üzere Girne Metropolitisi Kipriyanos liderliğindeki Kıbrıslı Rum Temsilciler, 19 Mayıs 1950 tarihinde Atina’ya ulaşmışlardır. O dönem Yunanistan Başbakanı Nikolaos Plastiras⁹⁵ ve Başbakan Yardımcısı Georgios Papandreu’dur. Plastiras meclisteki görüşmelerde Kıbrıslılara sempatisini ifade etmişse de meselenin “İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüleceğini” ifade etmiştir. Ancak Kıbrıslı Temsilciler Yunan kamuoyunun ve kilisesinin desteğini elde etmeyi başarmışlardır. Takip edecek yıllarda Kıbrıs meselesini dışişleri bakanı olarak Yunanistan adına yürütecek olan Averof’un Yunanistan’ın bu tutumuna getirdiği yorum, savaştan çıkmış olan ülkelerinin güçlü devletlerin ekonomik desteğine duyduğu ihtiyaçtır. Averof’a göre Kıbrıslı Rumlar danışmaksızın uluslararası bir mücadele başlatarak Yunan Hükümeti’ni zor durumda bırakmışlar, Türkiye’nin yaklaşımını ve o dönemki konumunu, ayrıca Türklerin tepkilerini göz ardı etmişlerdir.⁹⁶

Parantez açarak şunu da ifade etmeliyiz ki Enosisçi faaliyetlerin artması neticesinde Kıbrıslı Türkler, 1943 yılında “Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK)”nu kurmuşlardır.⁹⁷ KATAK’ın amacı tüzüğünde “*Cemiyetin maksadı Kıbrıs Türk Azınlığının haklarını aramak, ilmi, iktisadi ve sınai seviyelerini yükseltmek ve umumiyetle Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini temine çalışmaktır*” şeklinde ifade edilmiştir. 1944’te ise “Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi” faaliyete geçmiştir. Parti, *Halkın Sesi* gazetesinde hedefleri arasında Enosis

92 Kipros Yorgallis, “To Enotiko Dimopsifisma Tu 1950 [1950 Yılına Ait Enosisçi Halk Oylaması]”, *İ Kipros Ton Ikosto Eona: Kratos, Kinoniya Ke İkonomiya* [20. Yüzyılda Kıbrıs: Devlet, Toplum ve Ekonomi], Lefkoşa, Politistiko İdrima Trapezis Kipru [Kıbrıs Bankası Kültür Kurumu], 2016, s. 73.

93 “Kipros, Apo Tin Enosi Stin Aneksartisiya Ke Tora Ston Agnosto [Birleşmeden Bağımsızlığa ve Şimdi de Bilinmeyene, Kıbrıs]”, (Çevrimiçi), <http://www.nomisma.com.cy/wp-content/uploads/2016/12/istoriko-KYPROS.pdf>, 31.05.2017.

94 Kipros Yorgallis, “To Enotiko Dimopsifisma...”, s. 74.

95 Venizelist bir subay olan Nikolaos Plastiras 1883 Kardiça doğumlu olup Balkan Savaşları’na, Birinci Dünya Savaşı esnasında Makedonya Cephesi’ne, Yunanistan’ın Ukrayna’ya ve Anadolu’ya düzenlediği harekâtlara katılmıştır. Anadolu Harekâtı sonrasında gerçekleşen ve Yunanistan’ın altı liderinin infazına götüren 1922 İhtilali’nin de lideridir. “Plastiras”, *Egkiklopedia 2002* [2002 Ansiklopedisi], Tomos [Cilt]: 16, s. 104-105.

96 Evaggelos Averof–Tosiças, *Istoria Hamenon Efkerion*, s. 21-25.

97 Sibel Akgün, “1942-1943 Arası Dönemde Kıbrıs Türk Kimliğinin İlk Kurumsallaşma Hareketleri”, *Turkish Studies*, C.7, S.3, Ankara, 2012, s. 136-137.

ve muhtariyete karşı çıkmayı da göstermiştir. 1946 yılında İstanbul'da “Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti” kurulmuş ve sonrasında cemiyet İzmir, Antalya, Adana ve Mersin’le birlikte Kıbrıs’ta da şube açmıştır. 1948’de Ankara’da “Kıbrıs Türk Kültür Derneği” açılmıştır. Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti’nin birleştirici çabaları neticesinde 1949’da “Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu” kurulmuştur.⁹⁸ Kıbrıs Türkleri, 28 Kasım 1948’de bir miting gerçekleştirerek Enosis’e karşı çıkacaklarını ve adanın statüsü değiştirilecekse eski sahibi olan Türkiye’ye verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁹ Kıbrıs Türkleri ikinci mitinglerini 11 Aralık 1949’da gerçekleştirerek, “*Kıbrıs’ın tarihi, coğrafi ve stratejik sebepler nedeniyle hep Türk olduğunu*” vurgulamışlardır.¹⁰⁰ Diğer taraftan Türk basını, Kıbrıs konusunu “*Kıbrıs Türk’ür, Türk kalacaktır*” düsturu ile işlemeye başlamış, bu konuda öncülüğü *Hürriyet* gazetesi yapmıştır.¹⁰¹ Benaki Müzesi Sofoklis Venizelos Arşivi’nde yer alan bir rapor, 1948 yılı boyunca Yunanistan tarafından Türk basınında yer alan Kıbrıs ve Türk – Yunan ilişkileriyle ilgili yazıların ayrıntılı bir şekilde izlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁰²

28 Haziran 1950 tarihinde II. Makarios’un ölümü üzerine boş kalan Kıbrıs Başpiskoposluğu tahtına, 16 Ekim 1950 tarihinde III. Makarios olarak anılacak olan Kition Metropoliti Mihail Hristodulu Mushos seçilmiştir. Başpiskoposluğa Girne Metropoliti Kipriyanos talip olmuşsa da o dönemde Atina’da bulunduğundan dolayı Kition Metropoliti taraftarlarınca bertaraf edilmesi kolay olmuştur. Mihail Hristodulu Mushos, Baf’ın Ano Panagia köyünde 13 Ağustos 1913 tarihinde doğmuş, Kikko Manastırı’ndan burs alarak 1938-1942 döneminde Atina Üniversitesi’nde teoloji okumuştur. 1941 yılında hukuk öğrenimine de başlamış, 1946 yılında ise aldığı bursla Boston Üniversitesi’ne giderek teoloji ve din sosyolojisi derslerini takip etmiştir.

98 Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, s. 32-36.

99 *Cumhuriyet* gazetesi Lefkoşa’daki mitingle ilgili habere sütunlarında yer verdiğinde, 6 bin Kıbrıslı Türk’ün katıldığını ve adanın mahalli bir Yunan Hükümeti tarafından idare edilmesi fikrini şiddetle protesto ettiklerini kaydetmiştir. Gazeteye göre bu miting, o ana kadar Kıbrıslı Türklerin gerçekleştirmiş oldukları en muazzam mitingdir. “Kıbrıs’ta Türklerin Yaptıkları Nümayış”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1948, s. 1, 3.

100 *Cumhuriyet* gazetesi 11 Aralık 1949’daki Kıbrıslı Türklerin Lefkoşa’daki mitingini duyururken, “Yunanistan’a ilhak edildiği takdirde adada, sivil harp çıkacağı belirtildi” manşetini kullanmıştır. Haberde Türklerin, Rumların halk oylaması kararını protesto ettikleri kaydedilmiştir. Bu mitingte alınan kararın sureti Birleşmiş Milletlere gönderilmiştir. Kıbrıs Türkleri ayrıca, adanın Yunanistan’a bırakılması ile iç savaşın ve ekonomik sefaletin baş göstereceğini bildiren bir karar suretini Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak’a göndermişlerdir. “Kıbrıs’ta Türkler Dün Bir Miting Yaptılar”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1949, s. 1, 4.

101 Hamza Eroğlu, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni...”, s. 741-742.

102 Benaki Müzesi, Sofoklis Venizelos Arşivi’nde yer alan söz konusu 41 sayfalık raporda, 1 Ocak 1948-31 Aralık 1948 tarihleri arasında Kıbrıs ve Türk–Yunan ilişkileri konularındaki *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, *Vatan*, *Akşam*, *Yeşilada*, *Tasvir*, *En Son Dakika*, *Yeni Kavga*, *Son Saat*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Her Gün*, *Tan* ve *Yeni Gazete*’de yer alan yazıların özetlerine yer vermektedir. *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 032-01 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.32.001-01, 02, 03, ..., 41).

1948’de Kition Metropolitliği’ne seçilmiş ve eğitimini keserek sorumluluğunu üstlenmek üzere Kıbrıs’a dönmüştür. Heinz A. Richter’in Kıbrıs’la ilgili kitabında 37 yaşında Kıbrıs Başpiskoposluğu’na seçildiğinde, eğitim amacıyla uzun yıllar Kıbrıs dışında bulunduğundan dolayı halk tarafından pek tanınmadığı, beyanatlarının sınırlı olması sebebiyle görüşlerinin pek bilinmediğinden dolayı da temiz bir sayfa olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir.¹⁰³ Makarios, Başpiskopos seçildikten sonra komünistlerin etkisi altında olmayan tüm işçi ve çiftçi örgütlerini desteklemiş ve “Kıbrıs Gençlik Ulusal Örgütü”nü [Pagkiprio Ethniki Organosi Neon (PEON)] kurmuştur. Sonrasında bunun yerini “Ortodoks Hıristiyan Gençler Birliği” [Orthodoksi Hristiyaniki Enosi Neon] almıştır. Kıbrıslı Rum öğrencilerin büyük bölümü PEON çatısı altında toplanmış ve bu gençler Averof’un ifadesiyle, “birkaç yıl sonra EOKA mücadelesinde önemli rol oynamışlardır”.¹⁰⁴

Türkiye 1950 yılına kadar Yunanistan’la dostluğu korumak adına İngiltere’nin Kıbrıs’ı terk etmek niyetinin ve Kıbrıs sorunu diye bir sorunun olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Ancak 1951 yılının Şubat’ında, Eleftherios Venizelos’un oğlu olan dönemin Yunanistan Başbakanı Sofoklis Venizelos’un¹⁰⁶ Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi gerektiğini dillendirmesiyle Yunanistan resmen sahneye çıkarken, bu beyanat Kıbrıslı Rumları heyecanlandırmıştır. Benaki Müzesi Sofoklis Venizelos Arşivi’nde, Sofoklis Venizelos’a Kıbrıs’tan ve Yunanistan’ın milliyetçi kesiminden gönderilmiş tebrik telgrafları mevcuttur.¹⁰⁷ Başpiskopos III. Makarios’un tebrik telgrafında aşağıdaki cümleler dikkat çekmektedir:

“...Siz majestelerinin meclis karşısında Kıbrıs’ın annesi Yunanistan ile birleşmesinin Yunan Hükümeti’nin arzusu olduğuna yönelik söyleminiz, Kıbrıs Rum halkını sevinç ve iyimserliğe gark etmiştir. Boyunduruk altındaki Kıbrıs Rumlarının memnuniyetini sizi kalpten kutlayarak iletiyor ve Kıbrıs meselesinin Yunan Hükümeti tarafından sahiplenilmesinin, en kısa zamanda Kıbrıs’ın annesi Yunanistan ile birleşmesine götüreceğiyle ilgili inancımızı ifade ediyoruz”.¹⁰⁸

103 Heinz A. Richter, *İstoria Tis Kipru [Kıbrıs Tarihi]*, çev. Haralambos Papahristu, Tomos [Cilt]: 2, Athina, Vivliopolion Tis Estias [Estia Kitabevi], 2011, s. 54-60.

104 Evaggelos Averof – Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 30.

105 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam 1954-1956*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 13-14.

106 Eleftherios Venizelos’un oğlu olan Sofoklis Venizelos, 1894 yılında Hanya’da doğmuştur. 1964 yılında vefat etmiş olan Sofoklis Venizelos, Birinci Dünya Savaşı ve Anadolu Harekatı’nda topçu subay olarak yer almıştır. “Sofoklis Venizelos”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt]: 4, s. 28-29.

107 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-193 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.193); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-175 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.175); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-180 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.180); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-202 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.202).

108 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-166 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.166-01; 226.08.166-02).

Diğer taraftan Sofoklis Venizelos'un beyanatı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) tepki uyandırmış, gelişmeler ve basının konuya ciddiyetle eğilmesi neticesinde Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, aynı yılın nisan ayında yaptığı açıklamada Kıbrıs'ın durumunun değişmesi için bir sebep görmediğini söylemiştir. Bununla beraber gelecekte Kıbrıs'ın durumuyla ilgili bir değişiklik ciddi bir şekilde söz konusu olursa, Türkiye'nin haklarına aykırı bir şekilde konunun ele alınmasına imkân bırakılmayacağını altını çizmiştir.¹⁰⁹ Küçük bir not olarak şunu da ilave etmeliyiz ki Yunanistan bu dönemde ulusal radyo-sunun yayımlarını kesintisiz bir şekilde Kıbrıs'a ulaştırmaya çalışıyordu.¹¹⁰

Başpiskopos III. Makarios, 17 Nisan 1953'te Kıbrıs Valisi Sir Andrew Wright'e bir mektup göndererek,¹¹¹ Kıbrıs halkına kendi kendini yönetebileceği siyasi ve hukuki kolaylıklar talep etmiştir. Valinin mektuba yanıtı hükûmetinin Kıbrıs'ın egemenliğinde bir değişiklik düşünmediği olmuştur. Başpiskopos, gelişmeler üzerine Kıbrıslı Rumları 28 Haziran 1953'te Faneromeni Kilisesi'nde gerçekleştirecek toplantıya çağırmıştır.¹¹² Bu toplantıdaki söyleminde Kıbrıs Rumlarına aşağıdaki cümlelerle seslenmiştir:

*"...tam olarak Yunan Hükûmeti'ne dayanıyor değiliz. Ne de tam olarak Birleşmiş Milletlere dayanıyoruz. Her şeyden önce kendi gücümüze ve özellikle de içerideki mücadeleye dayanıyoruz. Ethnarhiya'nın [Millî Şefliğin] bayrağı altında birleşmiş ve aynı şeyi düşünerek sonuç ve devamını getirecek şekilde mücadele edeceğiz"*¹¹³

Makarios'un bu sözlerini tam olarak yorumlayabilmek için 7 Mart 1953'te bir gizlilik ve itaat yemini ettiğinin gözden kaçırılmaması gerekir. *"Kutsal Teslis adına Enosis davasıyla ilgili bütün bildiklerimi ve bileceklerimi işkence altında ya da hayatım pahasına bile gizli tutacağıma yemin ederim. Bana verilen talimatlara her zaman sorgusuz uyacağım"* cümlelerinin altına Başpiskopos Makarios ile birlikte Georgios Grivas da imzasını koymuştur.¹¹⁴ Nitekim 10 Kasım 1954'te Kıbrıs'a gelen Grivas büyük bir gizlilik içinde örgütlenmiştir.¹¹⁵ 1955 yılının 31 Mart'ını 1 Nisan'a bağlayan gece patlayan bombalarla EOKA eylemleri başlamıştır.¹¹⁶

109 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam...*, s. 14-15; Bayram Küçüköğlü, "Kıbrıs Sorununa Dair Yaklaşım ve Algılarını Türk Basınına Yansıması (1954-1974)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.48, Ankara, Güz 2011, s. 766.

110 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 030-48 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.30.048).

111 Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, ty, s. 159.

112 "Para Tin Apagorevsin Sinokrotithi To Sillalitiirion [Yasağa Rağmen Miting Gerçekleşti]", *Embros*, 30 Haziran 1953, s. 4.

113 Evaggelos Averof –Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 36-40.

114 Aynı metnin altına imza koyan diğer isimler: General Nikolaos Papadopoulos, Profesör Yerasimos Konidaris, Avukat Antonios Avgikos, Savvas ve Sokratis Loyizidis, A. Çaçoıros, D. Stavropulos, Profesör Dimitrios Vezanis ve Albay İlias Aleksopoulos'tur. General Georgios Grivas, *Hayatım*, çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 41.

115 General Georgios Grivas, *Hayatım*, s. 46.

116 *Cumhuriyet* gazetesi patlayan ilk bombaları "Kıbrıs'ta Tedhiş Başladı" manşetiyle duyurmuş, Lefkoşa, Lamaka ve Limasol'da devlet dairelerinin tecavüze uğradığını ve hasarlar vuku bulduğunu kaydetmiştir. En büyük hasarı alan binalardan biri radyo binası olup, olaylarda insan kaybı yaşanmamıştır. "Kıbrıs'ta Tedhiş Başladı", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1955, s. 1, 7.

Sonuç

Akdeniz’de son derece stratejik bir konumda olan Kıbrıs, Türkiye’nin güvenliği açısından önemlidir. Hiçbir zaman Yunanistan egemenliğine geçmemişse de Yunanlar tezlerinde adanın “Helen” karakter taşıdığını iddia etmişlerdir. Kıbrıslı Rumların 1878 itibarıyla adadaki İngiliz idaresini memnuniyetle karşılamalarının sebebi de İngiltere’nin bir gün Kıbrıs’ı Yunanistan’a vereceğini ummalarıdır. Adadaki İngiliz idaresi boyunca da Enosis, yani Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi taleplerini dile getirmekten geri durmamışlardır.

Enosis talebini ve adadaki idareye karşı Rumların çeşitli şikâyetlerini dile getirmede Kıbrıslı Ortodoks din adamları başı çekmişlerdir. Bunun sebebi kilisenin, Rum cemaatin merkezinde yer almasıdır. İngiliz idaresi döneminde de başpiskoposlar “Ethnarhis/Millî Şef” rolünü oynamışlardır. Aslında bu, Osmanlı’nın uyguladığı millet sisteminden arda kalan bir alışkanlıktır. Dolayısıyla Ortodoks din adamları, Rum cemaatin liderleri konumunda olmuşlardır. Kaldı ki arşivlerdeki Kıbrıs’la ilgili belgelerin çoğunun altında Ortodoks din adamlarının imzasının bulunması, Rum cemaat içinde oynadıkları rolü açıklıkla ortaya koyar niteliktedir. İncelediğimiz dönemde Kıbrıs’ta gerçekleşmiş olan pek çok itaatsizlik ve ayaklanmada da papazlar önder konumunda olmuşlardır. Bazen bu ayaklanmalar farklı sebeplere, örneğin 1931 isyanında ekonomik sebeplere dayandırılrsa da aslında arkasında yatan sebep Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesini sağlamaktır.

Makalemizde ele aldığımız 1914-1954 dönemini, 1914-1925, 1925-1947 ve 1947-1954 olarak üçe bölerek inceledik. Ancak gördük ki incelediğimiz tüm dönem boyunca aktörlerin isimleri değişse, III. Sofronios ve III. Kirillos gibi din adamlarının yerini II. Makarios ve devamında III. Makarios olsa da Kıbrıslı Ortodoks din adamlarının söylem ve eylemlerinde bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Yunanistan başbakanları Eleftherios ve Sofoklis Venizelos’un söylem ve icraatlarına bakarak Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşme meselesinin Yunan devlet adamları için de babadan oğula, yani nesilden nesle aktarılan bir konu olduğu söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹¹⁷

Benaki Müzesi, Elefthérios Venizelos Arşivi
Benaki Müzesi, Sofoklis Venizelos Arşivi
Benaki Müzesi, Anastasios Keramianidis Arşivi
Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi, Eleftherios Venizelos Arşivi

2. Araştırma Eserler

Akgün, Sibel: “1942-1943 Arası Dönemde Kıbrıs Türk Kimliğinin İlk Kurumsallaşma Hareketleri”, *Turkish Studies*, C.7, S.3, Ankara, 2012, s. 127-143.

Alasya, H. Fikret: *Tarihte Kıbrıs*, Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1988.

Atasoy, Ahmet: “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, Hatay, 2011, s. 29-62.

Averof – Tosiças, Evaggelos: *İstoria Hamenon Efkerion*, Tomos: A, Athina, 1981.

Clogg, Richard: *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Çakmak, Zafer: “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36, Erzurum, 2008, s. 201-223.

Erdem, Nilüfer: *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010.

Erdoğan, M. Akif: “Kıbrıs Türkleriyle İlgili Türkçe Bir Rapor”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *Kıbrıs Özel Sayısı-I*, İstanbul, 2013, s. 5-13.

Eroğlu, Hamza: “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratın Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.54, Ankara, 2002, s. 735-793.

Esenbel, Melih: *Ayağa Kalkan Adam 1954-1956*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

Göktürk, Tugay Bülent: “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.16-17, İzmir, 2008, s. 335-363.

Gözlü, Ahmet: *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Grivas, Georgios: *Hayatım*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.

117 Belgelerin dosya numaraları dipnotlarda verilmiştir.

- Halaçoğlu, Yusuf: “Osmanlı Döneminde İskân Politikası”, *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C. Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, 1993, s. 57-61.
- Hering, Gunar: *Ta Politika Kommata Stin Ellada*, Tomos: 2, Athina, Ekodosi Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, 2004.
- İsmail, Sabahattin: *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998.
- Keser, Ulvi: *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, [t.y.].
- Kitromilidis, Pashalis M.: “Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatosis Sta Valkanya”, *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada*, Athina, Ekodosi Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, 1997, s. 53-131.
- Koday, Zeki: “Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.33, İstanbul, 1998, s. 419-428.
- Küçüköğlü, Bayram: “Kıbrıs Sorununa Dair Yaklaşım ve Algıların Türk Basınına Yansımaları (1954-1974)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.48, Ankara, 2011, s. 791-814.
- Kürşad, Fikret-Altan, Mustafa H.-Egeli, Sabahaddin: *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978.
- Mazarakis Enian, İ. K.: *Agones Tu Neoteru Ellinismu*, Athina, Ekodosi Dodoni, 2003.
- Özsüer, Esra: “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: ‘Megali İdea’ dan Yeni Bir Politik Dönemece”, *Tarihte Kıbrıs*, Editör: Osman Köse, C.2, Lefkoşa, Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, 2017, s. 885-907.
- Öztoprak, İzzet: “Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, *Bellekten*, C.LXII, S.223, Ankara, 1998, s. 207-235.
- Öztürk, Osman Metin: “Kıbrıs'ın Türkiye Bakımından Stratejik Önemi ve Füze Krizi”, *G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, 1999, s. 138-152.
- Papageorgiyu, Thomas: *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina, 1931-1940: İ Vretanikes Antidrasisi Ke İ Stasi Ton Ellinikon Kiverniseon*, Thessaloniki, Aristoteliyo Panepistimiyo Thessalonikis, Filosofiki Sholi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Richter, Heinz A.: *İstoria Tis Kipru*, Çev. Haralambos Papahristu, Tomos: 2, Athina, Vivliopolion Tis Estias, 2011.
- Satan, Ali: “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul, 2004, s. 55-70.
- Sirigos, Aggelos M.: *Ellinoturkikes Shesis*, Athina, Ekodosi Pataki, 2015.
- Spiridonos, G. L.: *Polemos Ke Eleftheria – İ Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda*, Athina, Ekodosi İ Zavra Afon Vasiliyu, 1957.
- Şahin, İsmail: “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlik”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, Samsun, 2015, s. 340-353.

- Şahin, M. Süreyya: *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1996.
- Uçarol, Rifat: *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998.
- Yannopoulos, Georgios Th.: *Apo To Nesto Os To Saggario*, Athina, Ekdosis Elliniki Evroekdotiki, 1987.
- Yellice, Gürhan: “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XII, S.24, İzmir, 2012, s. 13-26.
- Yorgallis, Kipros: “To Enotiko Dimopsifisma Tu 1950”, *İ Kipros Ton İkosto Eona: Kratos, Kinoniya Ke İkonomiya*, Lefkoşa, Politistiko İdrima Trapezis Kipru, 2016, s. 71-82.
- Zia, Naim: *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1975.

3. Süreli Yayınlar

3.1. Ansiklopedi ve Gazeteler

Cumhuriyet
Egkiklopedia 2002
Embros

4. Elektronik Kaynaklar

- “İ Ellada Ke İ Kipros Sigkrotun Eniyeo Geopolitiko Diyanisma Me Pagkosmia Simasia”, (Çevrimiçi), <http://neapolitiki.gr>, 11 Mayıs 2017.
- “Kipros, Apo Tin Enosi Stin Aneksartisiya Ke Tora Ston Agnosto”, (Çevrimiçi), <http://www.nomisma.com.cy/wp-content/uploads/2016/12/istoriko-KYPROS.pdf>, 31 Mayıs 2017.
- “Stratigiki Aksia Tis Kipru”, (Çevrimiçi), <http://defencenews.gr/index.php.diethneis.sxseis/231-h-stratigiki-aksia-tis-kyprou>, 11 Mayıs 2017.
- Engin Berber, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşı’ndaki Etkileri”, (Çevrimiçi), http://www.pdx.edu/turkish_studies_center/files/vol%202%20no%201%20Berber%20paper.pdf, 31 Mayıs 2017.
- Manolis Kalacis, “İtan İi Apriliyu’! 60 Hronia Apo Ton Agona Tis EOKA Ya Enosi Tis Kipru Me Tin Ellada”, (Çevrimiçi), <http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-1i-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/>, 25 Şubat 2016.